

Mladí lidé uzavírající sňatek kdysi vstupovali do pevně určených sociálních rolí, kdy muži byla přiřčena úloha živitele a ženě úloha hospodyně. Muž musel umět materiálně zabezpečit rodinu a žena musela umět vyjít s penězi, jakkoli málo jich většinou bylo. Dnes už sotva někdo vzpomene na institut manželské smlouvy, tradiční rozvrh rolí je rozptýlen, i když zdaleka ne zrušen. Namísto jedné normy vznikla řada různých forem a jejich kombinací, namísto jednotného řádu se sociální realita rozvíjí ke stále větší pestrosti. Problémy materiálního zakotvení a zabezpečení rodiny již nejsou řešeny ex ante jako dříve, tj. způsobem, který si dnes možná příliš idealizujeme. Nutil totiž k odkládání sňatku (který se pak třeba vůbec neuskutečnil), status nevěsty byl určen výší věna a hodnota ženicha majetkem či ročním služným. V dělnických rodinách přinášela žena jen skrovnou výbavu a za to byla odevzdána nezáviděníhodnému osudu, dvojroli služby v domácnosti a neplnohodnotné pracovnice v továrně či jinde.

V současné době již sňatek předbíhá řešení materiálních problémů, přičemž někdy se z toho stává i nutnost – jako tomu je u přidělování bytů. Věk vstupu do manželství se snížil téměř k nejzašší mezi a „životní starty“ se velmi značně zkoncentrovaly (1). Materiální otázky dnes už nestojí většinou v popředí pozornosti ani při volbě partnera, ani při dataci svatby. Tradiční sled situací se obrací, když jako první přichází těhotenství a jako poslední byt. Hmotné zabezpečení je řešeno v podobě důsledků, nikoli předpokladů – o to větší problémy mohou ale vzniknout, o to různější formy jejich řešení lze nacházet. Stabilita zaměstnání a platového vzestupu, byt pozvolného, zaručené sociální dávky a častá pomoc rodičů, to všechno jsou dimenze rozhodovacího pole, které dříve neexistovaly a které starší generace hodnotily někdy jako riskantní.

V době, kdy se mladí lidé teprve učí hospodařit, procházejí jejich rukama zpravidla mnohem větší sumy, než jaké zatím vydělali. Investují do bytu, do jeho zařízení, řeší problémy spojené s přerušением výdělečné činnosti ženy, budují hnízdo pro své děti, zatěžují svoji budoucnost dluhy a jejich oči jsou stále obráceny k – více nebo méně štědré – ruce rodičů. Jak vlastně vypadá jejich rozpočet, čím je charakteristický a v čem se liší od pozdějších etap rodinného života? Z čeho se financují ony velké investice, které si žádá moderní komfort bydlení? To jsou některé otázky pro tento příspěvek o ekonomice mladé domácnosti. Jakkoli je to časté téma každodenních debat, je značně opomíjeno ve výzkumu a v analýzách.

K zachycení příjmů a vydání mladých rodin máme k dispozici dva vynikající statistické prameny. Jsou to za prvé *mikrocensová šetření*, zejména pak poslední Mikrocensus 1986, v jehož rámci bylo provedeno doplňkové šetření mladých manželství, obsahující první reprezentativní údaje o jejich úsporách, dlužích a řešení bytové situace. Jednotky pojaté do

(1) Na koncentraci „životních startů“ jsme poukázali v článku *Některé mezníky životního cyklu*. Demografie č. 2/1974, kde jsme na základě dat sčítání lidu sledovali relace mezi věkem 1. uzavření sňatku, 2. počátku ekonomické aktivity, 3. narození prvního dítěte a 4. získání samostatného bytu. Uvedené „starty“ se kumulují ve stále kratším životním období.

souboru byly definovány jako oboustranně první manželství uzavřená v posledních pěti letech, kde alespoň jeden z manželů nebyl starší než 30 let. Za druhé to jsou *rodinné účty* (statistika životní úrovně domácností), z nichž jsme rovněž vybrali manželství uzavřená v posledních pěti letech, s mužem do 35 let (2). Mikrocensový soubor zahrnul 7202 domácností, v podsouboru zpravodajských domácností pracujeme se 445 jednotkami; data se v obou případech týkají roku 1985.

Oba prameny mají své přednosti i nedostatky. Mikrocensový soubor je větší a zjištění z něho jsou tedy spolehlivější; okruh údajů za běžný rok je navíc rozšířen o informace indikující majetkový status domácností, který je dlouhodobého charakteru. Podsoubor rodinných účtů je menší, avšak jeho obsah je mnohem bohatší, neboť kromě příjmů, bydlení a vybavenosti zahrnuje také výdaje domácností. Mikrocensová data vypovídají o všech domácnostech, nezávisle na způsobu bydlení, zatímco mezi zpravodajské domácnosti se dostávají v podstatě bytové již stabilizované rodiny. Společné oběma statistickým zdrojům je ovšem zásadní podcenění vedlejších příjmových zdrojů a tedy i skutečné příjmové diferenciací – v otevřenost tohoto typu informací však těžko můžeme někdy doufat.

Analýza materiální situace mladých rodin může tedy stavět na reálném empirickém základě, metodická skepse je však nutná. Variabilita podmínek je zřejmě mnohem větší, než můžeme doložit, zvláště přihlížíme-li navíc k limitům nabídky právě v oblasti „investičních statků“ pro založení moderně fungující domácnosti.

1. Rozdílnost vstupních podmínek

Bytové osamostatnění mladých párů není omezeno na první pětiletí manželského života. Podle mikrocensových dat jsou v tomto směru nejtědřejší čtvrtý a pátý rok společného života (v nich dostalo byty 30 % podsouboru mladých manželství), nicméně 38 % párů čeká ještě i po pátém roce, většinou na družstevní byt. Náklady na pořízení bytu jsou velmi nestejné: z těch, kdo již samostatně v roce 1985 bydleli, mělo 35 % státní byt a 4 % bydlelo v domku rodičů, 32 % mělo družstevní byt a 10 % bydlelo ve vlastním rodinném domku. Částky pořizovacích výdajů byly šetřením zjištěny v této výši: 21 tis. Kčs podíl na družstevní byt, 49 tis. Kčs přestavba rodinného domku, 80 tis. Kčs koupě rodinného domku a 260 tis. Kčs výstavba nového. Zejména pokud jde o koupi a výstavbu domu, jsou výdaje zjevně podceněné a tím i existující, nepochybně velmi značná diferenciací. Způsob, jakým mladý pár bytovou situaci řeší, a tedy i na jak dlouho zatíží svůj rozpočet splátkami dluhů a úvěrů (pokud neodčerpává úspory rodičů), závisí velmi na sociálních a regionálních, často však i na velmi náhodných podmínkách.

Nerovné náklady pořízení bytu jsou kompenzovány jeho vyšší užitnou hodnotou jen zčásti a pouze v porovnání individuálního a hromadného bydlení: obyvatelé rodinných domků mají k dispozici větší obytnou plochu (v nové výstavbě to je skoro o 30 m², tj. o 70 %), více obytných i ostatních místností, zpravidla i zahradu a celkově lepší životní prostředí. Naopak, mezi státními a družstevními byty se rozdíl pořizení prolouhují i v nákladech provozu, a s časem dokonce i prohlubují: nájemné v družstevních bytech narůstá poměrně rychle podle období výstavby, takže každá nová generace obyvatel platí za bydlení absolutně i relativně (měřeno podílem z rozpočtu) více, bez ohledu na velikost bytu (3). Vzniká tak určitý paradox:

(2) Nedostatek identifikačních údajů v rodinných účtech nám nedovolil vymezit podsoubor zpravodajských domácností přesně stejným způsobem jako tomu bylo v Mikrocensu 1986. Jsme však přesvědčeni, že oba prameny vypovídají zhruba o stejné rodinné situaci a jejich výsledky jsou tudíž komplementární.

(3) Údaj o období postavení bytu máme pouze z Mikrocensu 1986, a to ve velmi hrubé kategorizaci. Podle tohoto pramene se za dvoupokojový družstevní byt I. kategorie platilo v lednu 1986 mezi 335 Kčs

více je ceněno bydlení ve starší zástavbě, které je zároveň kvalitnější i levnější. Korelace mezi úrovní příjmů a bydlení je spíše záporná, neboť slabší příjmové kategorie bydlí častěji v provozně dražších bytech. Pokud mladé rodiny bydlí v bytech nižších kategorií s velmi nízkým nájemným, vykazují většinou celkové výdaje spojené s bydlením jako nepřilíživě odlišné od obyvatel komfortních bytů – pochopitelným vysvětlením jsou vyšší náklady na modernizaci a úpravu bytů.

Celkově je tedy oblast bydlení ohniskem *velmi značné diferenciaci*, která začíná již rozdílnou čekací dobou, pokračuje přes náklady spojené s pořízením bytu a končí výdaji nutnými pro jeho provoz. Je příznačné, že tuto variabilitu můžeme jen v minimální míře vysvětlit charakteristikami domácností – jde o skrytou strukturu, velmi obtížně statisticky indikovatelnou. Pokud ovšem sledujeme náklady bydlení a zahrneme do nich i stavební aktivity, objeví se diferenciaci podle výše příjmů a navíc přesně situovaná do linie město-venkov, rozdílů mezi ČSR-SSR a mezi stupni vzdělání: jde o hospodářské aktivity více zastoupené v rurálním prostředí a v domácnostech s vyšším příjmovým a nižším vzdělanostním statusem.

Mladé domácnosti vykazují poměrně slušnou úroveň vybavenosti předměty dlouhodobé spotřeby. Z těch, kdo měli v roce 1985 vlastní byt, uvádělo přes 80 % vlastnictví pokojové stěny a sedací soupravy, chladničky, vysavače a televizoru. Polovina domácností měla automatickou pračku, 35 % osobní automobil a 20 % televizor pro barevný příjem. Při průměrné pořizovací ceně předmětů ve výši 63 tis. Kčs mělo 11 % domácností věci jen

Tabulka 1. Distance mezi počátkem ekonomické aktivity a sňatkem podle úrovně vzdělání, pohlaví a věku (v letech)

Kategorie věku	Muži					Ženy				
	Z	N	S	V	Celkem	Z	N	S	V	Celkem
20–24	2,2	2,9	1,8	,	2,6	3,7	1,3	0,7	,	1,4
25–29	6,4	4,2	3,6	0,3	3,8	4,2	2,6	2,2	0,1	2,5
30–34	6,4	5,0	5,0	1,5	4,5	4,1	3,5	3,2	1,0	3,3
35–39	7,3	6,4	5,1	2,8	5,7	4,5	4,1	3,6	1,9	3,9
40–44	9,1	7,5	6,6	4,1	7,1	4,7	4,9	5,4	4,0	4,9
45–49	9,1	8,1	6,6	5,6	7,7	3,6	4,6	4,8	5,5	4,2
50–54	8,4	8,0	7,2	6,5	7,8	4,1	4,4	4,8	,	4,2
55–59	8,5	8,5	8,6	5,5	8,2	4,0	5,1	3,6	,	4,2
60–64	8,8	9,1	8,9	6,5	8,8	3,2	5,2	1,6	,	3,6
65–69	9,8	10,0	10,4	8,3	9,9	3,7	6,2	5,4	,	4,4
70–74	9,9	12,8	12,9	,	11,4	4,6	0,2	3,6	,	3,8
75–79	10,2	10,8	,	,	10,2	5,9	5,4	,	,	5,8
80–	12,7	11,7	,	,	12,4	7,6	,	,	,	7,6
Celkem	8,7	7,3	6,4	3,8	7,1	4,0	3,8	3,5	1,8	3,7

Pramen: Šetření třídní a sociální struktury 1984.

Kategorie vzdělání:

Z – základní

N – vyučení a nižší odborné

S – středoškolské

V – vysokoškolské

(v bytech postavených před rokem 1970) a 456 Kčs měsíčně (v bytech postavených po roce 1980). V třípokojových bytech se platilo od 424 do 585 Kčs. Rozdíly v nákladech pořízení jsou zřejmě značně vyšší.

v hodnotě do 30 tis. Kčs a 13 % v hodnotě nad 100 tis. Kčs, což svědčí o značné, i když ne extrémně hluboké diferenciaci. Jaké jsou její zdroje?

Jedním zdrojem mohou být rozdílné dary od rodičů a příbuzných, jejichž diferencovanost je velká: 24 % domácností (stále dokumentujeme situaci mladých manželství s vlastním bytem šetřených v Mikrocensu 1986) nedostalo nic nebo věci v hodnotě do 5 tis. Kčs, avšak 24 % domácností dostalo věci či peníze od 20 do 50 tis. Kčs a 9 % hodnotu ještě vyšší. Dary se pochopitelně mohly týkat pořízení bytu a jeho úprav, nicméně na celkových nákupech předmětů dlouhodobé spotřeby se podílely 14 %. I když se nám to může zdát podceněné, zdá se, že větší díl rozdílů v majetku mladých manželství připadá na vlastní zdroje. To mohou být jednak úspory pořízené ještě před manželstvím, jednak významnější vedlejší příjmy.

Kumulaci vedlejších příjmů těžko můžeme statisticky zachytit. Lépe jsme informováni o tom, jaké možnosti mají mladí lidé dnes, v porovnání se staršími generacemi, pokud jde o čas potřebný ke shromáždění určitých úspor před manželstvím na základě pracovních výdělků. V tabulce 1 jsou sledovány generační změny odstupe mezi počátkem ekonomické aktivity a sňatkem. Zatímco ještě dnešní 60letí muži pracovali v průměru 10 let před uzavřením manželství, dnes se tato doba zkrátila na 3–4 roky, u vysokoškoláků dokonce na 1 rok. U žen je tento pokles méně rychlý, nicméně i u nich se výdělečná činnost před manželstvím zkrátila zhruba o 3 roky. Podobný trend zjišťujeme i u načasování příchodu prvního dítěte, k němuž dochází stále dříve. Jde o vývoj, který má určité ekonomické předpoklady (možnost získat materiální zabezpečení dodatečně), ale i ekonomické důsledky (tíživá situace v období soustředěných životních startů). Ty se pak nutně projevují v rozpočtu mladých domácností, který se sice radikálně neodlišuje od průměru domácností, ale má dosti výrazná specifika.

2. Příjmy a rozpočet mladých rodin

Celkový rozpočet domácnosti je v prvním pětiletí manželského života menší (v porovnání se střední etapou rodinného života zhruba o jednu čtvrtinu) a vykazuje značné výkyvy, v souvislosti s ekonomickou aktivitou ženy a počtem dětí. Z hlediska podílu jednotlivých příjmových zdrojů je toto období charakterizováno vyšší účastí muže a výrazně nižším přínosem ženy, vyšším podílem příjmů ze společenských fondů (jež částečně kompenzují úbytek jednoho platu) a také ostatních příjmů, tj. z vybraných vkladů, půjček a darů. Právě v ocenění výše ostatních příjmů se rozcházejí informace z mikrocensů a z rodinných účtů. Výpověď rodinných účtů je zřejmě bližší pravdě, neboť podle nich jsou tyto příjmy 10× vyšší než podle mikrocensových dat. Vzhledem k poměrně malé diferenciaci pracovních příjmů a velké variabilitě ostatních příjmů příliš nepřekvapuje, že celkový rozpočet mladé domácnosti je diferencován spíše podle ostatních příjmů než podle příjmů ze zaměstnání. Vzhledem k výkyvům v pracovním zapojení ženy je pak diferenciací, resp. přítomností jejího platu, mocnějším faktorem variability rozpočtu než rozdíly v platu muže. Jinak řečeno, rozhodující zdroj peněžních prostředků, kterým je výdělek muže (představující 56 % rozpočtu), je na posledním místě co do vlivu na jejich diferenciaci. Tato skutečnost vyplývá z extenzivního charakteru formování příjmů domácnosti vůbec, která je v mladých rodinách jen zdůrazněna (4).

V tabulce 2 jsou sledovány hlavní faktory jednotlivých příjmových zdrojů a celkového rozpočtu mladých domácností. Pracovní příjmy, dávky ze společenských fondů a ostatní příjmové zdroje mají vždy výrazně jinou strukturu podmíněnosti demografickými, sociálními a územními faktory. Pokud jde o celkové příjmy domácnosti, liší se jen málo podle národního

(4) „Extenzivní model“ formování příjmové úrovně československých domácností byl analyzován v článku *Mzdová a příjmová diferenciacie: některé trendy a souvislosti*. Ekonomický časopis 4/1986.

Tabulka 2. Čisté efekty vybraných faktorů diferenciacie příjmů mladých manželství v roce 1985
(mnohonásobná klasifikační analýza)

	Pracovní příjem muže	Pracovní příjem ženy	Sociální příjmy	Ostatní příjmy	Celkové příjmy
<i>Podíl na celkovém příjmu</i>	55,9	15,8	14,0	14,3	100,0
<i>Odchylky od průměru v proměnných:</i>					
<i>Ekonomická aktivita ženy</i>					
aktivní	2,3	98,7	-24,7	-37,2	9,9
neaktivní	-2,0	-84,2	21,0	31,8	-8,4
<i>Počet dětí</i>					
0	-13,5	13,7	-54,9	50,1	-8,0
1	1,4	-1,2	-12,7	-6,1	-1,9
2	8,6	-9,2	76,4	-29,3	11,2
<i>Společenská skupina dělníci</i>					
zaměstnanci	-3,5	-3,6	0,2	-15,8	-3,7
družstevní rolníci	0,1	-6,4	9,6	-29,8	-2,7
<i>Vzdělání muže</i>					
základní	5,3	6,2	-10,3	55,7	8,5
středoškolské	0,7	-1,1	0,7	-16,1	-2,5
vysokoškolské	-0,9	-0,9	-9,4	11,7	-0,9
<i>Velikost obce bydliště</i>					
vesnice	0,0	3,9	14,6	14,1	7,0
střední město	0,2	-10,4	-8,5	22,7	0,3
velké město	0,6	5,7	3,6	-12,4	-0,3
<i>Národní území</i>					
ČSR	-1,1	4,5	5,3	-10,0	0,0
SSR	1,7	-0,2	1,6	-3,9	0,4
	-3,3	0,5	-3,1	7,6	-0,8
<i>Koeficienty beta</i>					
<i>Ekonomická aktivita ženy</i>					
Počet dětí	0,11	0,86	0,27	0,19	0,34
Společenská skupina	0,37	0,07	0,54	0,15	0,25
Vzdělání muže	0,18	0,04	0,09	0,19	0,20
Velikost obce	0,04	0,02	0,10	0,08	0,14
Národní území	0,03	0,07	0,07	0,09	0,01
	0,12	0,00	0,03	0,03	0,02
<i>R²</i>	0,14	0,82	0,51	0,12	0,15

území a velikosti bydliště, výrazně pak podle společenské skupiny (ve prospěch družstevních rolníků) a podle vzdělání (ve prospěch vysokoškolsky vzdělaných osob), nejvíce však podle rodinné situace, tj. pracovní aktivity ženy a počtu dětí. Zatímco ovšem celkový příjem domácnosti s počtem dětí roste, příjem na jednu osobu se snižuje, a to velmi rychle při prvním dítěti, výrazně pomaleji při druhém.

Konstitutivní fáze manželského života je dosti specifickým obdobím z hlediska orientace spotřeby, a tedy i z hlediska výdajů. Manželé hospodaří zpravidla s malým rozpočtem, v jehož rámci však mohou stlačit uspokojování běžných potřeb ve prospěch výdajů investičního charakteru – zejména pokud již mají svoji „střechu nad hlavou“. Byt je usilovně budován

a zpravidla i hýčkán, přičemž po narození prvního dítěte se vázanost na domov dále stupňuje. V závislosti na typu bytu a příjmové situaci narůstá rozsah modernizačních a inovačních aktivit, takže ani mladé rodiny bydlící v méně kvalitním fondu neušetří za bydlení mnoho. Pro většinu z nich je nákladné již samo pořízení bytu: podle Mikrocensu 1986 můžeme usuzovat, že asi 50 % mladých párů řeší nakonec svoji situaci družstevní výstavbou (průměrný vklad 15 tis. Kčs u stabilizačních, 21 tis. Kčs u ostatních družstevních bytů), 30 % dostane státní byt (s nulovými náklady pořízení) a zbývajících 20 % získá nebo postaví rodinný domek (kde je rozpětí nákladů spojených s pořízením značné, těžko statisticky evidovatelné). Diferencovanost výdajů podle druhu bytu pokračuje i v nákladech provozu: podle rodinných účtů 1985 činily v bytech I. kategorie celkové výdaje na bydlení (včetně nákupů stavebních potřeb a výdajů za bytovou a stavební údržbu), 5400 Kčs ročně v bytech státních, 6600 Kčs v bytech družstevních a 5100 Kčs v rodinných domech.

Výrazným rysem rozpočtu mladých domácností jsou „velké nákupy“ *předmětů vybavení domácnosti a zařízení bytu* jejichž podíl je – v porovnání se střední fází rodinného cyklu – dvojnásobný. První etapa manželského života je orientována především na „primární“ byt a na ni pak plynule navazuje druhá etapa, zaměřená již více mimo jeho stěny, s velkou koncentrací výdajů na auto, dopravu a rekreační bydlení. Úroveň vybavenosti, které domácnosti v prvním pětiletí života dosahují, není malá, malý ovšem není ani dluh, kterým zatěžují svoje budoucí příjmy – podle Mikrocensu dosahuje průměrná výše dluhu limit novomanželské půjčky, tj. 30 tis. Kčs.

Položky, na nichž se může nejvíce ušetřit ve prospěch investičních výdajů, jsou *stravování a odívání*. Nejde však o šetření v pravém slova smyslu, nýbrž důsledek toho, že děti jsou dosud malé a méně toho potřebují. Také výdaje na rekreaci a kulturu sledují obdobný trend jako potřeby primárního charakteru, tj. stoupají směrem ke střednímu věku a potom opět klesají, nikoli však na původní nízkou úroveň. I to lze zčásti připsat úsporným snahám, více ale přechodné izolaci rodiny od společenských kontaktů. Míra úspor, tj. čisté saldo mezi vklady a výběry, je v mladých rodinách nejnížší ze všech, stejně jako výše celkových úsporných vkladů. Podle Mikrocensu 1986 byla jedna třetina mladých domácností zcela bez úspor (v celém souboru domácností 18 %) a jedna třetina měla úspory nad 10 tis. Kčs (což je stejné, jako bylo zjištěno v průměru). Při zjevné tendenci podceňovat příjmy, majetek a úspory tím více, oč větší hodnoty běží, nemůžeme ovšem toto porovnání považovat za odpovídající realitě.

Poněkud jinak je tomu s *výdaji na dopravu*. Tyto výdaje (jejichž diferenciaci vyplývá především z rozdílů v nákupech pohonných hmot) jsou v prvním pětiletí nízké, neboť i stupeň automobilizace mladých domácností je nízký. Stoupají směrem ke střednímu věku, nicméně potom klesají na úroveň mnohem nižší než jaká charakterizuje mladé domácnosti. Zde totiž navíc vstupují do hry generačně specifické atributy spotřeby. Starší generace si sebou nese stopy skromné minulosti, kdy auto bylo vzácným statkem a potřeba cestování nepatřila do standardního balíku potřeb. A tak generační specifická potřeb usnadňuje tok prostředků mezi rodiči a jejich dospělými dětmi, který zlepšuje majetkovou situaci mladých lidí často nad úroveň jejich zásluh.

Celkově je tedy rozpočet mladých rodin charakterizován nutnou *favorizací spotřeby dlouhodobého charakteru při možnosti omezení spotřeby běžné a krátkodobé, zároveň však utlumením potřeb rozvojových* (kultura, vzdělání, rekreace) ve prospěch potřeb materiálních – připomeňme však dvojaký charakter výdajů spjatých s bydlením, které naplňují velmi široké spektrum potřeb. V rámci uvedených specifických rysů se pak klade otázka diferenciací výdajů v rámci souboru mladých domácností a faktorů této diferenciací, váhy ekonomických, demografických, sociálních a územních vlivů.

Variabilita rozpočtu mladých domácností je mnohem menší než rozdílnost výchozích materiálních podmínek – to ukázala velmi dobře typologická analýza, v níž se 70 % domácností soustředilo do jediného typu z deseti možných. Variabilita jednotlivých výdajů se ovšem velmi liší. Nejméně variabilní jsou výdaje na stravování a odívání, nejvíce variabilní pak výdaje na vybavení a bydlení, přičemž extrémně diferencované jsou úsporné vklady. Je příznačné, že charakteristikami domácností můžeme varianci jednotlivých výdajových okruhů vysvětlit v podstatě tím lépe, čím méně jsou diferencované – vysoká míra variability čerpá ze zdrojů, jež běžnému statistickému pohledu unikají.

V tabulce 3 uvádíme některé výsledky analýz variance, poskytující souhrnný obrázek o tom, jak jsou diferencovány hlavní, funkčně vymezené okruhy výdajů (5).

Výdaje na nákup potravin jsou v první řadě funkcí demografické situace domácnosti: s každým dítětem rostou zhruba o 10 %. Rodinná ekonomika se v nich projevuje mnohem více prostřednictvím naturální spotřeby než přes peněžní zdroje – proto tyto výdaje klesají s velikostí obce a liší se i v závislosti na národním území. Dosti odlišně jsou podmíněny výdaje spojené s odíváním, které závisí současně na řadě okolností – především na zaměstnání ženy a počtu dětí, ale také na vzdělanostní úrovni rodiny a národním území. Ve dvou ohledech jsou položky stravování a odívání komplementární a tendence jejich podmíněnosti protichůdné: zatímco čím vyšší je úroveň vzdělání, tím spíše se šetří na stravě a více se vydává na odívání, ve větších městech a zejména pak ve velkoměstech (kde je současně vzdělanější populace) je nutno více vydávat na potraviny, což se kompenzuje snížením položky odívání.

Výdaje na bydlení (v širokém pojetí, tj. včetně údržby a stavebních prací) a na vybavení domácnosti jsou charakterizovány dominantní rolí příjmů v jejich diferenciaci, přičemž jde zpravidla o tzv. ostatní příjmy, tj. z vybraných úspor, půjček a darů. Počet dětí, na rozdíl od předchozích položek, je v obou případech limitujícím faktorem, stejně jako zaměstnání ženy. Tento na první pohled paradoxní vliv je snadno vysvětlitelný: velké investice jsou častěji soustředěny do období, kdy je žena doma. Nejenže to odpovídá počáteční fázi rodinného života, ale má to určité výhody a vynaložené peníze beztak pocházejí z úspor nebo jiných zdrojů.

Položky výdajů na stravování a odívání na straně jedné a na bydlení a vybavení bytu druhé představují *základní polaritu* výdajů podmíněných především demograficky nebo především ekonomicky a zároveň výdajů ovlivněných pozitivně nebo negativně počtem dětí. Ostatní výdajové okruhy již tak výrazně strukturovány nejsou.

Na výdaje týkající se rekreačních a kulturních potřeb působí v první řadě faktory územní a sociální: rostou směrem k vyšším vzdělanostním kategoriím a velkým městům a jsou menší na Slovensku – charakter jejich podmíněnosti je tedy jednosměrný. Jinak je tomu s výdaji na dopravu, v nichž dominují nákupy pohonných hmot. Na jejich výši se podílejí na jedné straně aktivity typicky velkoměstské (víkendové výjezdy na chatu či jinam), na druhé straně činnosti

(5) Z výsledků analýz variance, kterých zde používáme jako základní metody pro sledování specifické váhy jednotlivých faktorů příjmových zdrojů, spotřebních výdajů a vlastnictví předmětů dlouhodobé spotřeby, publikujeme jen velmi názornou mnohonásobnou klasifikační analýzu. V tabulkách uvádíme odchylky od průměru, adjustované vůči vlivu ostatních sledovaných faktorů (kategorizovaných proměnných) a kovariátu (příjmu na jednu osobu). Koeficienty beta měří specifické vlivy proměnných zahrnutých do analýzy, R^2 je mírou vyčerpané variance (po vynásobení 100). Pro členění výdajů používáme tzv. funkční klasifikaci, tj. sledujeme 1. výdaje na potraviny (bez alkoholických nápojů a veřejného stravování), 2. na odívání a obutí, 3. na bydlení (včetně nákladů údržby a stavebních prací), 4. na nástup předmětů dlouhodobé spotřeby, 5. na rekreaci, kulturu a vzdělání, 6. na dopravu (včetně nákupů pohonných hmot), 7. na alkoholické nápoje, tabák a kávu, 8. na úsporné vklady (pouze jejich čisté roční saldo).

Tabulka 3: Čisté efekty vybraných faktorů diferenciace výdajů mladých manželství v roce 1985
(mnohonásobná klasifikační analýza)

	Stravování	Odívání	Bydlení	Vybavení
<i>Podíl výdajů v rozpočtu</i>	23,3	11,5	10,7	11,9
Odechyly od průměru v proměnných:				
<i>Ekonomická aktivita ženy</i>				
aktivní	-0,6	0,6	-1,2	-2,2
neaktivní	0,5	-0,5	1,1	1,9
<i>Počet dětí</i>				
0	-1,7	-0,1	-0,5	5,5
1	-0,1	-0,4	1,0	-0,7
2	1,7	0,8	-1,9	-3,2
<i>Společenská skupina</i>				
dělníci	0,9	-0,6	-2,1	0,7
zaměstnanci	0,7	0,3	0,8	-0,3
rolníci	-2,0	0,6	2,4	-0,8
<i>Vzdělání muže</i>				
základní	0,7	-0,2	1,1	-1,0
středněškolské	-0,8	-0,3	-0,1	-0,7
vysokoškolské	-0,1	0,9	-2,2	3,3
<i>Velikost obce bydliště</i>				
vesnice	-0,2	-0,3	0,2	1,2
střední město	-0,6	0,1	-0,2	-0,4
velké město	0,3	0,2	0,2	-1,0
<i>Národní území</i>				
ČSR	-0,2	-0,5	-0,1	1,6
SSR	0,5	0,9	0,2	-3,1
<i>Koeficienty beta</i>				
Ekonomická aktivita ženy	0,08	0,11	0,12	0,14
Počet závislých dětí	0,16	0,11	0,12	0,21
Společenská skupina	0,18	0,11	0,19	0,04
Vzdělání muže	0,09	0,10	0,13	0,12
Velikost obce bydliště	0,03	0,04	0,02	0,06
Národní území	0,05	0,15	0,01	0,15
<i>R² za faktory</i>	0,15	0,04	0,06	0,08
<i>R² za faktory a kovariát</i>	0,29	0,09	0,07	0,11

typicky venkovské (hospodářské a stavební aktivity), se širokou paletou smíšených forem. Zatímco první orientace má podobný vzorec determinace jako rekreační výdajový okruh, podmíněnost druhé orientace se blíží rozložení naturální spotřeby v sociálně územním diferenciálním prostoru. Uvedené tendence se zčásti kompenzují, nicméně v obou má značný význam příjmová úroveň: čím je domácnost lépe situována, tím více benzínu nakupuje, lhostejno zda pro rekreační či hospodářské aktivity. Výdaje na alkohol, tabák a kávu jsou rovněž zakotveny do více struktur současně – do struktury ekonomické (rostou s příjmem domácnosti), sociální (klesají s vyšší úrovní vzděláním) a územní (jsou vyšší na venkově a na Slovensku).

Vklady jsou položkou zcela specifického charakteru: jsou extrémně diferencovány, s minimální možností statistické predikce a téměř nulovou závislostí na příjmech domácnosti.

Tabulka 3 (pokračování)

	Rekreace	Doprava	Alkohol	Vklady
<i>Podíl výdajů v rozpočtu</i>	6,7	14,2	5,0	0,9
Odehly od průměru v proměnných:				
<i>Ekonomická aktivita ženy</i>				
aktivní	1,0	0,6	-0,4	1,7
neaktivní	-0,9	-0,5	0,3	-1,0
<i>Počet dětí</i>				
0	0,4	-0,3	0,5	1,3
1	-0,4	0,4	0,0	-0,2
2	0,6	1,6	-0,4	-0,5
<i>Společenská skupina</i>				
dělníci	-0,2	-1,1	0,1	2,8
zaměstnanci	0,1	-1,5	0,1	-1,3
družstevní rolníci	0,3	3,2	-0,2	-3,0
<i>Vzdělání muže</i>				
základní	-1,0	-2,3	0,4	0,6
středoškolské	0,8	2,0	0,0	1,0
vysokoškolské	0,6	1,5	-0,8	-2,9
<i>Velikost obce bydliště</i>				
vesnice	-0,5	1,6	0,3	-1,2
střední město	0,1	-2,2	0,0	0,9
velké město	0,6	1,2	-0,4	0,1
<i>Národní území</i>				
ČSR	0,6	1,1	-0,4	-1,2
SSR	-1,1	-2,2	0,8	2,4
<i>Koeficienty beta</i>				
Ekonomická aktivita ženy	0,16	0,03	0,14	0,05
Počet závislých dětí	0,07	0,09	0,12	0,13
Společenská skupina	0,04	0,11	0,15	0,12
Vzdělání muže	0,14	0,12	0,18	0,07
Velikost obce bydliště	0,07	0,10	0,10	0,04
Národní území	0,14	0,09	0,21	0,08
<i>R² za faktory</i>	0,06	0,05	0,11	0,04
<i>R² za faktory a kovariát</i>	0,09	0,06	0,11	0,04

Saldo za jeden rok je výsledkem velkých finančních pohybů a není samozřejmě obrazem majetkové situace rodiny – navíc právě v mladých domácnostech jde v minimální míře o finanční rezervy bez účelového zaměření.

3. Formování majetku

Na rozdíl od stupně poznání běžných příjmů a spotřeby jsou naše informace o majetkové úrovni mladých rodin, jejich zdrojů a diferenciaci, velmi nepostačující. Zmínili jsme zásadní diferenciativní význam toho, zda se nová rodina ekonomicky konstituuje „na vlastní pěst“, nebo v úzké návaznosti na situaci rodičů. Od padesátých let, kdy rozsáhlá socializace a měnová reforma zpřetrhaly většinu mezigeneračních majetkových vazeb, se již zformovala majetková diferenciaci nová, která se reprodukuje na základě rodičovské pomoci a spolupráce.

Tabulka 4. Čisté efekty vybraných faktorů diferenciací vybavení mladých manželství v roce 1985
(mnohonásobná klasifikační analýza)

	Chlad- nička	Mraz- nička	Auto- matická pračka	Auto
<i>Podíl vybavených domácností</i>	96,5	25,6	60,0	55,6
Odehly od průměru v proměnných:				
<i>Ekonomická aktivita ženy</i>				
aktivní	2,7	-2,8	5,7	4,4
neaktivní	-2,2	2,4	-4,9	-3,7
Počet dětí				
0	-2,1	0,9	-13,5	-8,1
1	0,4	-1,4	-1,1	-3,9
2	2,8	2,4	14,2	15,9
<i>Společenská skupina</i>				
dělníci	1,0	-0,9	2,0	-6,5
zaměstnanci	0,5	-6,6	-6,2	2,1
družstevní rolníci	-2,1	8,2	3,4	8,1
<i>Vzdělání muže</i>				
základní	-0,7	-6,2	-14,3	-1,0
středoškolské	0,9	-0,1	2,5	3,1
vysokoškolské	0,0	14,5	25,9	-3,1
<i>Velikost obce bydliště</i>				
vesnice	2,7	-0,2	-5,2	9,0
střední město	-0,5	-4,2	1,2	-3,7
velké město	-2,7	6,4	4,7	-5,8
<i>Národní území</i>				
ČSR	1,4	7,7	4,2	3,6
SSR	-2,7	-15,2	-8,2	-7,1
<i>Koeficienty beta</i>				
Ekonomická aktivita ženy	0,13	0,06	0,11	0,08
Počet závislých dětí	0,09	0,04	0,19	0,18
Společenská skupina	0,07	0,12	0,08	0,12
Vzdělání muže	0,04	0,18	0,31	0,05
Velikost obce bydliště	0,11	0,10	0,08	0,13
Národní území	0,10	0,25	0,12	0,10
<i>R² za faktory</i>	0,34	0,12	0,12	0,08
<i>R² za faktory a kovariát</i>	0,34	0,12	0,12	0,08

Diferenciace majetku v jeho rozmanitosti materiálních či finančních forem se vymyká možnostem statistických výzkumů a analýz. Ze širokého spektra majetkových charakteristik máme k dispozici jen informace o vybavenosti domácností předměty dlouhodobé spotřeby.

Sledujeme-li vybavenost domácností podle délky trvání manželství (abychom situovali podmínky mladých rodin do širšího kontextu), musíme si být vědomi dvojího významu diferencí. Na jedné straně odrážejí vlastní cyklus, postup vybavování domácností podle jejich potřeb a zejména podle příjmových možností – proto je vybavenost na počátku nižší a zvyšuje se směrem ke středním etapám života. Na druhé straně je v nich ale zaznamenána historie společnosti, nesená generacemi náročných současníků a skromnějších předchůdců – proto se vybavenost v pozdějších fázích snižuje. Jak ukazuje tabulka 4, bod zlomu, tj. kdy efekt

životního cyklu rodiny je již překonán efektem sledu generací, není umístěn stejně. U nákladných předmětů moderního vybavení (automatická pračka, televize pro barevný příjem, magnetofon, stereozařízení, auto) nastává po 20 letech manželského života. U předmětů staršího typu (kuchyňský robot, vysavač, šicí stroj) k uvedenému zlomu dochází později, zpravidla až po 30. roce manželství. Tam, kde jde o předměty užívané v mezigeneračním čase (nemovitosti), toto pravidlo zjevně neplatí. Chceme-li tedy posuzovat situaci mladých rodin, měli bychom ji srovnávat nejspíše s podmínkami rodin v období 16–20 let doby trvání manželství.

V tomto srovnání se jeví vybavenost mladých rodin u většiny předmětů jako velmi dobrá, u některých pak i vyšší (stereozařízení, kuchyňský robot). Začínající domácnosti jsou však výrazně inferiorní ve třech typech předmětů: především je to rekreační objekt (který může být v této životní fázi zřejmě jen zděšený nebo darovaný), dále osobní auto (přestože více než polovina domácností vykazuje jeho vlastnictví – údaj, který může být přeceněn výběrem domácností) a telefon (což souvisí s častým bydlením mladých rodin na nových sídlištích, které jsou jen zvolna napojovány na telefonní síť). Typologická analýza ukázala, že vlastnictví auta se zpravidla váže na neúplnou sestavu předmětů vybavení domácnosti, konkrétně na vlastnictví chladničky, automatické pračky, vysavače a v polovině případů i magnetofonu. Tento typ vybavenosti je nejčastější (přes 40 % mladých domácností), za ním pak následují dva další (oba po 17%), z nichž do jednoho spadají domácnosti sice bez auta, ale s téměř úplným vybavením domácnosti, a do druhého pak domácnosti, které mají „jen to nejnnutnější“ (automatickou pračku, chladničku, vysavač).

Vybavenost domácností předměty dlouhodobé spotřeby je všeobecně, tj. v celém souboru domácností, málo podmíněna ekonomickými, demografickými a sociálními charakteristikami. Část tohoto manka padá na vrub nedostatečnosti našich indikátorů – neumíme zatím měřit „permanentní příjem“ domácnosti, odhlížející od zákonitých nebo náhodných výkyvů, nemáme přístup k informacím o všech příjmových zdrojích. Podstata však netkví v omezeních indikace, ale ve skutečnosti samé: vybavenost se tvoří v natolik dlouhé kumulaci prostředků (která v případě mladých manželství zahrnuje i mezigenerační transfer), že se téměř zcela uvolňuje spjatost mezi běžnou a dlouhodobou spotřebou, mezi aktuální příjmovou situací domácnosti a jejím majetkem. I tyto obecné charakteristiky jsou u mladých rodin zvláště výrazné.

Jak ukázala mnohonásobná regresní analýza vybavenosti (jejíž výsledky zde pro nedostatek místa neuvádíme), přestože nelze úplně pominout souvislost vlastnictví většiny předmětů s příjmovou úrovní, majetek v zásadě není odrazem aktuální ekonomické situace. Není ovšem ani výrazem sociálního statusu, pokud jej hrubě měříme vzdělaností úrovní partnerů. Hlavní zdroje disperze jsou statisticky neměřitelné dispozice mladých domácností, vyplývající jednak z možností a ochoty příbuzenské rodiny, jednak z jejich vlastní šikovnosti uplatnit se v druhém ekonomickém systému. Není samozřejmě překvapením, že vzdělání muže se uplatňuje v diferenciaci majetku nejen velmi málo, ale často i záporně, přičemž vzdělání ženy nemá na rozměry vlastnictví vliv vůbec žádný – již z definice souboru plyne handicap mladých rodin vysokoškoláků, kteří ekonomicky startují později než jiní, a to startem nikterak strmým. Dobrá je pochopitelně i úroveň venkovských domácností, které vykazují nižší stupeň vybavenosti jen u předmětů kulturní povahy. Zajímavé může být snad jen to, jak suverénně jsou tyto zjevné zdroje diferenciací překryty zdroji skrytými, jak mocně byly od sebe odpoutány ekonomické a sociální struktury.

4. Závěrem

Rozpočet mladých domácností je charakterizován restrikcí běžných a krátkodobých potřeb (potraviny, doprava, kultura) ve prospěch tvorby podmínek pro uspokojování potřeb

dlouhodobého charakteru (bydlení, vybavení domácností). Je zajímavé, že přes větší stejnorodost mladých rodin (zejména z demografického hlediska) jsou jejich výdaje variabilnější. Domníváme se, že to vyplývá více z diverzity materiálních zdrojů a sociálních situací než z větší rozmanitosti potřeb, z aktivních spotřebitelských voleb.

Statický průřezový pohled odkrývá jen některé charakteristiky materiální situace mladých rodin. Ukazuje rychlou proměnlivost jejich příjmů v konstitutivní fázi manželského života, specifické charakteristiky rozpočtu a úrovně vybavenosti přesahující aktuální příjmové dispozice. Je škoda, že ani v základních charakteristikách nemůžeme porovnat zjištění z první poloviny osmdesátých let s hlubší retrospektivou, která by ukázala historické proměny rozpočtové struktury – členění podle doby trvání manželství se v tabulkových sestavách rodinných účtů vyskytuje sporadicky. Z analýzy věkové diferenciacce mezd však víme, že dlouhodobě probíhá trend relativního snižování výdělků mladých lidí, v porovnání se staršími pracovníky. Srovnání mikrocensových dat z posledního desetiletí (které jsme mohli ovšem provést jen podle velmi hrubých věkových kategorií) rovněž ukazuje systematické snižování úrovně příjmů na jednu osobu v nejmladší kohortě domácností, přičemž s čím starší věkovou kategorií srovnáváme, tím je nepříznivost relace větší (6).

Vezmeme-li na jedné straně mzdy na počátku pracovní kariéry a příjmy mladých domácností, které relativně klesají, a na druhé straně ceny bytů, bydlení a předmětů vybavenosti, které absolutně i relativně (vzhledem k cenové hladině běžných potřeb) rostou, můžeme oprávněně hovořit o rozevírajících se nůžkách v materiální situaci těchto domácností. To není v rozporu s faktem, že životní úroveň mladých párů stále roste a že v některých položkách vykazuje určitou superioritu vůči ostatním věkovým kategoriím. Hlavní otázky je podle našeho názoru třeba směřovat nikoli k životní úrovni samotné a k tempům jejího růstu, ale *ke zdrojům tohoto růstu*. To, co by mělo být pro každého mladého člověka nejdůležitější, totiž uplatnění se v práci (pochopitelně v „prvním“ ekonomickém okruhu), rozvoj kvalifikace a plné nasazení schopností, se stává vzhledem k tvorbě vlastní životní úrovně spíše druhořadým. Celkově tak mnohem více záleží na jiných než na samotných mladých lidech, na jiných než normálních cestách, jak budou potřeby mladé rodiny zabezpečeny, což může vést k rezignaci na vlastní síly a ke společenské dezangážovanosti. Zlepšení podmínek mladých rodin nespadá zdaleka jen do okruhu sociální politiky. Prvořadé je obnovení pojítek mezi schopnostmi, mírou jejich nasazení a reálnou koupěschopností, mezi pracovním uplatněním a životní úrovní, a to v systémových podmínkách primární ekonomiky. Potom také bude oceněn výkon a kvalifikace mladých lidí a diferencovanost materiálních podmínek se dostane na reálný základ.

Резюме

И. Вечерник: Материальные условия молодых семей

Бюджет молодых домашних хозяйств характерен ограничением повседневных и кратковременных нужд (питание, транспорт, отдых и культура) в пользу создания условий для

(6) V roce 1976 činil příjem na jednu osobu v nejmladší kohortě domácností 72 % téhož v nejstarší kohortě, v roce 1985 to bylo již jen 65 %. Vůči domácnostem s osobou v čele ve věku 40–49 let poklesla relativní pozice nejmladších domácností z 84 % na 80 %. V celkovém příjmu domácností se tento pokles neprojevuje, avšak jen díky změně relací ekonomicky aktivních a závislých osob: zatímco u nejmladších domácností se tato relace téměř nemění, u starších generací je stále „výhodnější“.

удовлетворения нужд долгосрочного характера (жилье, оснащение домашнего хозяйства). Анализ на основе семейных счетов показывает, что несмотря на большую однородность молодых домашних хозяйств с демографической точки зрения их расходы изменчивее. Факторы этой изменчивости больше связаны с размером населенного пункта их местожительства и с способом хозяйствования, чем с уровнем образования и культурной ориентацией.

Основой неравенства материальных условий молодых семей является область жилья. Дифференциация начинается с различной длительностью ожидания квартиры, продолжается через расходы, связанные с приобретением квартиры, и кончается расходами, необходимыми для ее содержания. Весьма различен и уровень оснащенности, заданный, во-первых, разным накоплением средств до свадьбы, во-вторых, весьма различной поддержкой от родителей. Изменчивость оснащенности домашних хозяйств можно статистически объяснить лишь в минимальной мере, что свидетельствует о важной роли побочных доходов.

Хотя в прошлом развитии уровень жизни молодых семей рос и в некоторых компонентах оснащения выше всех возрастных категорий, ресурсы этого роста исходят не полностью из трудовых доходов, а из перераспределения между поколениями. Дело в том, что зарплата молодых людей и доходы их домашних хозяйств в прошлые 20 лет относительно снижались и цены предметов долгосрочного пользования повышались. Отсутствие связи между трудом и уровнем жизни может быть важным источником разочарованности, отказа от стремлений, потери интереса и полагания на иные, чем нормальные пути обеспечения нужд семьи.

Summary

J. Večerník: Material Conditions of Young Families

The budget of young households is characterized by a restriction of current and short-term needs (food, transport, recreation and culture) for the benefit of creating conditions for the satisfaction of needs of a long-term character (housing, household equipment). It follows from an analysis based on family budgets that, despite a greater homogeneity of young families from the demographic point of view, their expenses are more variable. Factors of this variability are more closely connected with the size of their place of residence and their housekeeping methods than with the level of education and cultural orientation.

The basis of the inequality of material conditions of young families is the area of housing. The differentiation begins with different waiting times, proceeds over expenses connected with the procurement of the flat, and ends with its running costs. Wide differences also prevail in the level of equipment which is given by an uneven cumulation of means before the marriage on the one hand, and a greatly dissimilar support provided by the parents on the other. The variability in household equipment is statistically accountable to a minimum extent only: this also testifies to the important role of additional income.

Even though in the course of past development the living standard of young families has been rising and, as concerns some components of equipment, has attained the highest level in comparison with other age categories, the sources of this growth are not fully drawn from working incomes but come from the redistribution between generations. In fact the wages and salaries of young people and the incomes of their households have been relatively falling, while the prices of durables have been rising. The absence of interconnections between work and the living standard probably represents an important source of resignation, non-commitment, and dependence upon other than normal ways of satisfying the needs of the family.